

O SPREMEMBI ARHIVOV V OKVIRU DRUŽBENIH SPREMEMB

*Leopold Auer**

Arhivi kot - pretežno - pisni izraz dejavnosti institucij in posameznikov nujno odsevajo večji del razvoja, ki so mu te institucije ali posamezniki podvrženi. Arhivi torej ne morejo biti imuni na vplive družbenih sprememb. V teku 20. stoletja je družba doživela silne spremembe, prva in druga svetovna vojna sta pomenili globoko zarez in prelom znotraj političnih, gospodarskih in družbenih sistemov. Do korenitih sprememb v družbi, ki jih lahko označimo s pojmi kot demokratizacija, potrošniška družba, država blaginje ali tehnološki napredek, je prišlo zlasti po drugi svetovni vojni. Avtoritarna država se je pretvorila v družbo državljanov, v kateri so zakonodaja in uprava, s tem pa tudi nadzor, sicer pridobili na obsegu, istočasno pa bili podvrženi prav tako okrepljenim zahtevam po transparentnosti in demokratičnosti. Tehnološki napredek se je manifestiral zlasti v uporabi novih energij, motorizaciji, povečanem zračnem prometu, razširitvi radia, televizije in telekomunikacij, nazadnje pa v uporabi elektronske obdelave podatkov na večini področij našega življenja in s tem povezanim prehodom k mnogokrat citirani informacijski družbi.

Veliko zgoraj omenjenih razvojev je imelo neposreden vpliv na arhive. Sprememba v odnosu države do svojih državljanov je vodila k večjemu obsegu javnih nalog, ki so se neposredno izražale v porastu upravnega poslovanja, to pa je neizogibno privedlo do pomnožitve pisnega gradiva na vseh področjih uprave in posledično povečanega pritiska na arhive. Na ta način je fenomen masovnih aktov¹, ki se je pričel nakazovati že v drugi polovici 19. stoletja, postal stoletje kasneje z vidika prevzema, hrambe in obdelave teh gradiv dokončno neizogiben problem arhivov. Neposredna posledica le-tega je bila prostorska stiska mnogih arhivov, ki je v drugi polovici prejšnjega stoletja sprožila pravi val novogradenj. Spremenjene predstave o dejavnosti arhivov, o katerih bo govora tudi v nadaljevanju, so istočasno določale spremenjeno arhitektonsko koncepcijo novih arhivov. Širše javne kompetence in večji prostori za izvedbo tehničnih nalog so postali neobhodni del arhivov.² Raziskava in ponazoritev s tem povezanih fenomenov in zahtev sta povezani z imenom francoskega arhivista Michela Ducheina, ki je svoja stališča predstavil v številnih objavah in predavanjih, med drugim tudi v Radencih.³

Če je povečani obseg uprave privedel do povečanja količine pisnega gradiva, sta naraščajoča demokratizacija, četudi mnogokrat zgolj navidezna, in z njo povezana zahteva po javnih ustanovah, ki bi bile bližje državljanom, privedli do večje odprtosti arhivov napram svojim uporabnikom. Ta razvoj je bil vzpodbujen tudi zaradi povečanega interesa do sodobne zgodovine, pojav le-tega pa so ne

* Dr. Leopold Auer, izr. prof., Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, Minoritenplatz 1, Dunaj, Avstrija.

¹ Prim. Frank M. Bischoff, *Fachliche Ansprüche und wirtschaftliche Rahmenbedingungen im Archiv: Wie können moderne Massenakten der Forschung zugänglich gemacht werden*, v: Brigitte Merta, Andrea Sommerlechner in Herwig Weigl (ured.), *Vom Nutzen des Erdierens (Mitt. d. Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Doplnilni zvezek 47, 2005)*, str. 157-169.

² Prim. prispevke od: Michel Duchein, Imre Röss, Juhani Saarenheimo, Galina Baranova in Peter Pavel Klasinc v: *Atlanti 6, 1996*. Prav tako: Wolf Buchmann, *Planning an Archive Building*, v: *Archive Buildings and the Conservation of Archival Material*, v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 39, 1986*, str. 202-217, tukaj 213.

³ Michel Duchein, *Archive Buildings and Equipment (ICA Handbooks Series 6, 1988)*. Prim. tudi njegov prispevek v *Radencih: A General View on the Areas Open to the Public in Archives Buildings*, v: *Atlanti 6, 1996*, str. 9-15.

nepomembno sprožili pretresi obeh svetovnih vojn. Želja zgodovinarjev po lažjem in hitrejšem dostopu do zgodovinskih virov je dala povod za ureditev arhivske zakonodaje. To se je, še zlasti od sedemdesetih let naprej, manifestiralo širom sveta v pravcatem valu arhivskih zakonov.⁴ Eden od rezultatov sprejemanja arhivske zakonodaje je bilo mednarodno uveljavljeno priznanje drseče uporabnostne meje tridesetih let, ki pa zavoljo varnosti podatkov ne more veljati brez izjem. Upoštevanje zakonskih pravil, ki pridejo v poštev za arhivsko področje, postavlja arhivista v položaj, ko mora sprejemati odločitve, ki že posegajo na področje prava, tako da je osnovno znanje s tega področja postalo nuja. Vse to pa še dodatno dehistorizira poklic arhivista, kar je tudi že sicer ugotovljena tendenca tega poklica.

Sprememba v odnosu do javnosti, s katero se arhivi soočajo in so se morali soočiti v povezavi s spremenjeno naravo uprave vse do t. i. New Public Managementa, se nenazadnje odraža v njihovem okrepljenem delu za javnost. V prihodnosti bo šlo za to, kako čim hitreje reagirati na potrebe informacijske družbe. K temu spadajo - tudi pri regionalnih in lokalnih arhivih - odgovori na vprašanja iz neposredne preteklosti.⁵ Delo z javnostjo in poskusi, imeti vpliv nanjo, zahtevajo ustrezne stike z mediji. Nekateri arhivi, predvsem večji, so v ta namen iz lastnih vrst določili posebne pooblaščenca za stike s televizijo in tiskom. V enaki meri pomembno je naenkrat postalo tudi organiziranje različnih razstav in prireditev, vse do počitniških delavnic⁶, kar pa primarno nalogo arhivov, t. j. prevzem, hramba in obdelava arhivskega gradiva, potiska v ozadje. Zelo se je povečala tudi udeležba arhivov pri zunanjih razstavah, pri čemer naloge, povezane z izposojjo gradiva (kot so zavarovanje, transport in kurirsko spremstvo), privlečejo za sabo razna vprašanja, terjajo pa tudi veliko časa.

Le v redkih primerih kadrovske stanje v arhivih ustreza povečanim zahtevam do arhivov, tako da je že 10. mednarodni kongres arhivistov v Bonnu 1984 potekal pod geslom o povečanju nalog pri omejenih sredstvih.⁷ V okviru New Public Managementa so se v javnem sektorju pospešeno razširili privatnogospodarski principi in metode, le-ti pa so arhivom pogosto omogočili, da so prišli do prihodkov. Posledica so obdavčenje oz. plačilo arhivskih storitev ter iskanje finančno močnih sponzorjev s področja gospodarstva. Enako kot pri podjetju se izoblikujejo marketinške strategije in profili strank (beri: uporabnikov). Ob tem včasih dobimo vtis, kakor da bi se znanstvene institucije - ne samo arhivi - naj vodile po vzoru trgovskih verig. S tem pa dolžnostim, ki jih imajo arhivi do znanstvenega raziskovanja in univerzitetnega izobraževanja,⁸ grozi pozaba ali vsaj obrobna vloga.

K največjim preobratom na področju arhivskega dela nedvomno sodi vpeljava novih tehnologij. Fototehnika in restavracija sta pričeli igrati pomembnejšo vlogo že na prelomu iz 19. v 20. stoletje,⁹ odločilni tehnološki razvoj pa se je sprožil v prvih

⁴ Prim. *Archival Legislation 1970-1980 in Archival Legislation 1981-1994* (Archivum 38, 1982, 40, 1995 in 41, 1996). Prim. tudi: Bartholomäus Manegold, *Archivrecht*, Berlin, 2002.

⁵ Prim. za področje arhivov lokalnih skupnosti na primeru Avstrije: Fritz Mayrhofer, *Zur aktuellen Situation der Kommunalarchive in Österreich*, v: *Scrinium* 54, 2000, str. 445-454.

⁶ Tak primer je zaslediti v Dunajskem mestnem in deželnem arhivu (Wiener Stadt- und Landesarchiv) in Avstrijskem državnem arhivu (Österreichischer Staatsarchiv).

⁷ *Proceedings of the 10th International Congress on Archives* (Archivum 32, 1986). Prim. tudi kongresno poročilo od: Lorenz Mikoletzky, *Zehnter Internationaler Archivkongress Bonn 1984*, v: *Mitt. d. Österr. Staatsarchivs* 38, 1985, s. 419-425.

⁸ Leopold Auer, *Der Beitrag der Archive zur universitären Ausbildung*, in: *Scrinium* 51, 1997, str. 39-45.

⁹ Prim. Paul Mechtler, *Die Anfänge der Phototechnik im österreichischen Archivwesen*, v: *Mitt. d. Österr. Staatsarchivs* 28, 1975, s. 21-33.

letih po drugi svetovni vojni. K temu je pomembno prispeval nov način tehnike znanstvenega dela, ki je prepisovanje dokumentov vse bolj zamenjeval s kopiranjem in snemanjem/filmanjem. To pa je arhivom nalagalo nabavo nove opreme - kopirnih naprav in naprav za mikrofilmanje, pomenilo pa je tudi nadgradnjo obstoječega delavniškega področja. Zlasti hitro se je v arhivih ugotovila uporabnost mikrofilma za zaščito arhivalij in ostalega gradiva, četudi je pravni vidik le-tega bil podvržen skepsi. Tako kot dandanes pri digitalizaciji se je takrat veliko arhivov balo, da bodo izgubili nadzor nad svojim gradivom; in tako kot pri digitalizaciji je šel razvoj tudi v primeru mikrofilma naprej ne glede na pomisleke. Prišlo je do postavitve lastnih depojev za mikrofilme, kakor je to bil primer v francoskem Espeyranu, in do vpeljave dopolnilnega filmanja za kompletiranje lastnih fondov oz. izoblikovanje tematsko sorodnih enot izročene gradiva. Od petdesetih let naprej se je uporaba mikrofilma v arhivih znašla tudi v programskih točkah Unesca in z njo povezanega Mednarodnega arhivskega sveta.¹⁰

Izhodišče za vpeljavo mikrofilma v arhivu je praviloma bil varnostni posnetek v smislu zaščite arhivskega gradiva. K temu se je nato pod vplivom opisanih sprememb v tehniki dela znanstvenega raziskovanja pridružil mikrofilm še kot delovni pripomoček. Najbolj spektakularen primer tega je svetovno zasnovani program filmanja genealoških in osebnozgodovinskih virov, ki ga izvaja Genealogical Society iz Utah, v Evropi pa ga zasledimo od petdesetih let naprej.¹¹ Z veliko skepse so arhivi gledali tudi na dopolnilno filmanje, toda njegova vpeljava je vendarle omogočila ohranitev masovnega pisnega gradiva, ki bi sicer bilo uničeno.¹² Prihod mikrofilma v arhiv pa je le del sprememb, ki jih je sprožil pohod avdiovizualnih medijev. Tudi tukaj segajo prve izkušnje vse v 19. stoletje (primer Fonogramskega arhiva Avstrijske akademije znanosti).¹³ Odločilnega pomena za nadaljnji razvoj je bil čas po drugi svetovni vojni, ki je privedel do nastanka številnih arhivov v avdiovizualnem sektorju in njihove združitve v mednarodnih združenjih FIAF, FIAT in IASA. Arhivistika je z njimi dobila zelo drugačno podobo. Elektronska obdelava podatkov pa brez dvoma pomeni največjo spremembo v delovanju arhivov. Prve sledi njene uporabe se najdejo že v arhivih ZDA, kjer so se od leta 1945 intenzivno ukvarjali z Information Retrieval na strojni podlagi in kjer je list *The American Archivist* od leta 1953 redno vključeval dela o elektronski obdelavi podatkov v svoje preglede arhivske literature.¹⁴ Na mednarodni ravni se je problem prvič pojavil v referatu, ki ga je imel Elio Califano na petem mednarodnem kongresu arhivistov v Bruslju (1964). Z njegovimi, takrat zastavljenimi vprašanji so se nato ukvarjali še na dveh konferencah *Table ronde internationale des archives* leta 1965 in 1971. V enakem časovnem obdobju so v nekaterih državah v program izobraževanja arhivistov vključevali posebna izobraževanja o obdelavi podatkov; leta 1972 se je nato na pobudo Mednarodnega arhivskega sveta ustanovila delovna skupina, iz katere je kasneje izšel Komite za elektronske zapise in elektronsko poslovanje.

Uporaba elektronskega zapisovanja se je v arhivih pričela s projekti zapisovanja masovnih aktov; k prvim in najbolj znanim tovrstnim projektom sodi projekt

¹⁰ Leopold Auer, *Das Archivprogramm der Unesco*, v: *Scrinium* 21, 1979, str. 26-33, tukaj str. 26.

¹¹ Prim. kot eno prvih poročil o tem: *Die Mikrofilmarbeit der Genealogischen Gesellschaft der Kirche Jesu Christi der Heiligen der Letzten Tage*, v: *Der Archivar* 9, 1956, str. 77-79.

¹² *Različni prispevki o tem v: Der Archivar* 24, 1971.

¹³ Dietrich Schüller, *Das Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, v: *Daten, Dienste, Dokumente*, Wien, 1975, str. 152-153.

¹⁴ *Za omenjeni zgodovinski pregled prim. Leopold Auer, Archive und elektronische Datenverarbeitung*, v: *Mitt. d. Österr. Staatsarchivs* 28, 1975, str. 34-49.

HETRINA, ki je služil razčlenitvi osebnih podatkov o 25.000 hesenskih vojaki, udeležencih ameriške vojne za neodvisnost. V enakem času pa so nekateri arhivi že pričeli prevzemati gradivo v elektronskem zapisu, npr. National Archives v Washingtonu, kjer je prišlo obenem z ustanovitvijo lastne Data Archives Branch do prvega prevzema magnetofonskih trakov s statističnim gradivom. Toda na arhiviranje elektronskih podatkov se je takrat gledalo kritično; ameriški arhivist J. E. Thexton jih je recimo v svojem članku v okviru časopisa *American Archivist*, letnik 1974, kategorično zavrnil. V naslednjih desetletjih se je stvar seveda precej spremenila. Elektronsko poslovanje in zlasti elektronski zapis podatkov ne samo sodita k rutini vsakdanjega dela arhivarjev in arhivistov, temveč sta to delo v dobršni meri spremenila. Primeri za to so dostop do iskalnikov ali celo arhivskih dokumentov prek interneta, elektronska korespondenca z uporabniki ali interno iskanje prek računalniškega zaslona namesto v depozitu. Za zdaj se kot poslednji veliki izziv arhivskih diskusij po svetu pojavlja problematika dolgotrajnega digitalnega arhiviranja.¹⁵ Zaradi stroškov, ki jih v zvezi z dolgotrajnim arhiviranjem zahteva reden prenos podatkov, je začetni evforiji, v glavnem utemeljeni zavoljo možnosti upravljanja in združevanja zares ogromnih količin (gigabajtov in terabajtov) podatkov, medtem že sledila določena streznitev. Nekateri so šli celo tako daleč, da so pričeli razmišljati o reanalogizaciji prek COM-iztisov. Realistična alternativa to ne more biti, vendar pa si moramo biti na jasnem, da dolgotrajno digitalno arhiviranje predstavlja določen strošek, pa tudi nevarnosti izgube informacij (ob prenosu podatkov ali napakah oz. neavtoriziranih izbrisih) ne smemo podcenjevati. Enega od nerešenih problemov dolgotrajnega digitalnega arhiviranja predstavljajo tudi spletne strani, nad katerimi bi arhivi - v kolikor gre za spletne strani javnopravnih oseb - morali imeti pristojnosti, če hočejo popolnoma izvajati svoja po zakonu predpisana pooblastila.

Vse te opisane spremembe v delu arhivov seveda učinkujejo na predstave o poklicu arhivista in njegovo izobrazbo. Dolgoletni generalni direktor Državnih arhivov Bavarske Hermann Rumschöttel je nekoč - v Radencih, mimogrede - govoril o štirih možnih razočaranjih, ki jih lahko izkusijo potencialni interesi za poklic arhivista/arhivarja: ko pričakujejo, da bodo v okviru svojega dela neomejeno raziskovali, da se bodo izognili splošnemu zakonodajnemu trendu, da se ne bodo ukvarjali s stiki z javnostjo in se jim ne bo treba dodatno izobraževati ter da se bodo v arhivu znašli v duhovnem, tehnične opreme prostem okolju.¹⁶ Moderna slika arhivista je dobila svojstvene obrise, ki nakazujejo v smer informacijskega in znanstvenega managementa¹⁷ in se od podobe arhivista-zgodovinarja, kakršna je obstajala še pred tremi oz. štirimi desetletji, vse bolj oddaljuje. Čeprav zgodovinsko raziskovanje kot eden pomembnih partnerjev zlasti za arhive z zelo starim arhivskim gradivom in kot pomožna znanstvena veda za popolno védenje o tem gradivu mora še naprej ostati tema pogovorov o izobrazbi arhivista, pa se po drugi strani ne sme zanemariti vpeljave novih učnih vsebin s področja managementa, prava in tehnike. Prav ta področja imajo povezovalni pomen za poklic, ki ima sicer opraviti z najrazličnejšimi materiali, ki zahtevajo najrazličnejša specialna znanja. Ali ta razvoj pozdravljamo ali ga obžalujemo, je pravzaprav nepomembno. Tudi tu velja izrek, ki ga je nekdanji nemški kancler Bismarck uporabil za politike: Lahko držimo roko v toku časa, ustavimo ga pa ne.

¹⁵ Primer za to ponuja tudi zborovanje v Radencih 2007: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (Zbornik 6), Maribor, 2007.

¹⁶ Hermann Rumschöttel, *Der Archivar und die Technik*, v: *Atlanti* 8, 1998, str. 11-16, tukaj str. 16.

¹⁷ Prim. *The Profile of the Archivist: Promotion of Awareness* (Archivum 45, 2000).